

3.4. Мамлакат ҳудудлари инвестицион жозибadorлигини баҳолашнинг қиёсий таҳлили ва уни такомиллаштириш йўллари

Инвестор учун мамлакатнинг инвестицион жозибadorлигини баҳолаш, унинг имкониятларини ҳисобга олиш муҳим масала саналади. Шунинг учун ҳам инвестор томонидан турли рейтинг агентликлари, халқаро ташкилотлар томонидан мамлакат/ҳудуднинг инвестицион ва бизнес муҳити индекси бўйича чоп этиладиган ҳисоботлар мунтазам равишда кузатиб борилади.

Бугунги кунда Ўзбекистонга хорижий инвесторларнинг инвестицион маблағларини жалб этиш бўйича бир қатор масала ва муаммоларнинг ҳалигача очиқ қолаётганини таъкидлаш лозим бўлади. Иқтисодиётга хорижий маблағларни жалб этишда давом этиб келаётган паст кўрсаткичнинг сабабларини аниқлаш мақсадида Ташқи ишлар вазирлиги (ТИВ) Ўзбекистонда ишлаш тажрибасига эга хорижий сармоядорлар, бизнесменлар ва молия ташкилотларининг экспертлари ўртасида сўровнома ўтказган. Улар Ўзбекистонга сармоя оқимини тўхтатиб қўяётган қатор омил ва шароитларнинг баъзилари сифатида қуйидагиларни санаб ўтишган:

валюта конвертацияси ва фойдани репатриация қилиш;

банк-кредит тизимининг такомиллашмагани;

сармоядорлар ҳуқуқларининг заиф ҳимояси ва етарли даражада самарали бўлмаган суд тизими;

маъмурий-бюрократик тўсиқлар (кўплаб хорижий компаниялар ўз фаолиятини амалга ошириш учун лицензия ва рухсат олиш тартиб-қоидаларидан норози);

паст инвестиция рейтинги¹.

Аввал ҳам маълум қилганимиздек (монографиянинг 1.1-, 1.2-параграфлари ҳақида сўз кетмоқда), глобаллашув шароитида мамлакатларнинг инвестицион жозибadorлигини аниқлайдиган (ҳисоблайдиган) бир қанча методлар мавжуд бўлиб, улар орқали давлатларни бир-бири билан солиштириш имконияти яратилади. Шулардан бир нечтасини, яъни 1.1-, 1.2-параграфларда изоҳи келтирилмаган методларни қиёсий таҳлил қилиш орқали ўз мулоҳазаларимизни давом эттирамиз.

Маълумки, Жаҳон банкининг “Бизнесни юритиш”, Бутунжаҳон иқтисодий форумининг “Глобал рақобатбардошлик индекси”, Тинчлик учун жамғармасининг эса “Давлатларнинг фаолиятсизлик индекси” каби рейтинг кўрсаткичлари қаторида мамлакатлар ҳудудларининг бевосита инвестицион жозибadorлигини баҳолайдиган: “Эксперт РА”, “Forbes” журнали ва МДҲ

¹ Ўзбекистон Республикасининг Ташқи ишлар вазири Абдулазиз Комиловнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати ялпи мажлисидаги нутқи (*Тошкент шаҳри, 27-май 2017 й.*)
<http://www.mfa.uz/uz/about/speech/2017/05/11127/>

мамлакатлари учун яхши таниш бўлган Н.И.Климов методларидан кенг фойдаланилади.

Россия Федерацияси минтақаларининг инвестицион жозибадорлигини баҳолашда “Эксперт РА” рейтинг агентлиги методидан кенгрок фойдаланилмоқда. Ушбу метод схематик тарзда 29-иловада ўз аксини топган.

Мазкур моделда иккита параметр: потенциал ва рискнинг таъсир кўрсатиш вазнига қараб баҳо берилади. Худуднинг рейтинги 12 та гуруҳга бўлинган соҳалар бўйича аниқланади. Потенциал боғлиқлик ҳар бир худуд рейтинг тавсифи бўйича координаталар текислиги, яъни ордината ўқида худуднинг бир фоизлик салоҳиятига тўғри келадиган инвестицияларнинг умумий ҳажми, обсцисса ўқида эса инвестицион риск индекси жойлаштирилади².

Шунингдек, иқтисодий ҳаётнинг турли қирраларини акс эттирувчи “Forbes” журналида инвестицион жозибадорлик 6 та гуруҳли параметрлар бўйича баҳоланади. Булар: ижтимоий тавсифлар; аҳолининг тўлов қобилияти; ишбилармонлик муҳити; инқирозларга қарши тура олиш; инфраструктура; қулайлик. Ҳар бир гуруҳ параметрининг вазни ўз бизнесини ташкил қилишга ва аҳолининг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган потенциал инвесторнинг қизиқишлари орқали баҳоланади. Гуруҳ кўрсаткичлари бўйича энг юқори натижага эришган худуднинг рейтинг бали ҳам юқори бўлади (11-илова).

В.И.Климов томонидан ишлаб чиқилган методикада инвестиция муаммосига айрича назар ташланган. “Инвестициялар” тушунчасининг бирламчи аҳамият касб этиши ва “инвестицион муҳит”, “инвестицион фаоллик”, “инвестицион жоизбадорлик” тушунчалари эса ҳосилавий аҳамиятга эга экани қайд этилган. Бунда инвестицион фаоллик “жараён” категориясини, қолганлири эса “ҳолат”ни англатади. Муаллиф томонидан инвестиция ва унинг ҳосиласи бўлган тушунчалар ўртасидаги боғлиқлик аломатлари график кўринишида қисқа вақт оралиғи бўйича изоҳланган. Аниқ кўрсаткичлар миқдори (X, Y, E) бўйича баҳолаш натижалари асосида минтақаларнинг инвестицион жозибадорлиги даражалари: мақбул (соғлом) инвестицион иқлимга эга бўлган худудлар; ўртача инвестицион иқлимга эга бўлган худудлар; номақбул инвестицион иқлимга эга бўлган худудлар; жуда ҳам номақбул инвестицион муҳитга эга бўлган худудларга бўлинади.

$$Y = f(X)$$

**Инвестицион жозибаторликни татбиқ этиш даражаси, $E = Y(X)$
Худудларда инвестицион фаолликнинг инвестицион жозибаторлик билан ўзаро
алоқадорлиги**

3.4.1-расм. Мамлакат худудларининг инвестицион жозибаторлигини аниқлаш омиллари

Аммо шуни таъкидлаш лозимки, ушбу методика айрим камчиликлардан ҳам ҳоли эмас. Масалан, инвестицион иқлим ва худуднинг фаоллиги ўртасида математик боғлиқлик мавжуд эмас. Шунинг учун муаллиф (Ш.М.) томонидан бошқа бир қатор методикалар таҳлил этилиб, қуйидаги метод бўйича худудларнинг инвестицион жозибаторлигини баҳолайдиган комплекс омиллар гуруҳи таклиф этилади (3.4.1-расм). Ундан олдин юқорида изоҳи келтирилган методларнинг устун (ижобий) ва заиф (салбий) томонларини қиёсий таҳлил қилиб кўрсак.

Юқорида қайд этган методларни қиёсий таҳлил қилиш орқали шунга амин бўлдики, инвесторлар учун қулай ва бой маълумотларни ўз ичига қамраб олган метод сифатида “Эксперт РА” рейтинг агентлиги томонидан эълон қилиб бориладиган худудларнинг инвестицион жозибаторлиги индекси ҳамда “Forbes” журналининг методикасини қайд этиш мумкин. В.И.Климов методикасининг илмий асосланганлик даражаси юқори бўлса-да, аммо у ҳам маълум камчиликлардан ҳоли эмас. Учта методиканинг ўзига хос ижобий ва салбий томонлари мавжуд (*12-илова*).

Мазкур методикалар бўйича мамлакат/худудларнинг инвестицион жозибаторлигига баҳо берилганда бой статистик маълумотлар, ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар, экспертларнинг баҳоси ва бошқа муаммога алоқадор бўлган сўровномалар таҳлил этилади. Шунингдек, омавий ахборот воситалари орқали чоп этилган ахборотлар, маълумотлар ва олимларнинг тадқиқотлари ҳамда кичик бизнеснинг ривожланганлик даражасига тегишли бўлган кўрсаткичлардан кенг фойдаланилади.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳудуднинг ривожланиши ва аҳолини даромад билан таъминлашнинг асосий манбаларидан биридир. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида мавжуд бўлганлиги боис ҳам унинг ривожланишини таъминлаш стратегик омиллардан ҳисобланади. Айнан ушбу соҳанинг ривожланиши мамлакат/ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланишини ҳамда инвестицион жозибаторликнинг мустаҳкамланишини таъминлайди.

Ўзбекистон ҳудудларининг инвестицион жозибаторлигини аниқлаш учун зарур бўладиган омилларни комплекс тарзда 32-иловада келтирилган намунавий жадвалда акс этган кўрсаткичлар орқали баҳо бериш, бизнингча, энг мақбул ҳисобланади.

Инвестицияларнинг ҳудудлар бўйича таркиби. Инвестицион жозибаторликни баҳолаш методларини такомиллаштириш билан боғлиқ мулоҳазаларни баён этишдан олдин, Ўзбекистон ҳудудларига йўналтирилаётган инвестициялар динамикасини таҳлил қилиб кўрсак. Зеро, ҳудудларнинг инвестицион фаоллиги ва инвестицион муҳит жозибаторлигининг ҳолати ҳамда ҳудудлар кесимида жон бошига тўғри келадиган капитал қўйилмаларнинг ҳажми орқали мамлакатнинг инвестицион жозибаторлигига баҳо бериш имкони яратилади.

Йиллар кесими бўйича ҳудудларга (вилоятлар) йўналтирилган инвестицияларнинг (асосий капиталга) тақсимооти нотекис бўлган (тақсимланган). 2000 йилда ҳудудлар иқтисодиётига йўналтирилган инвестицияларнинг қиймати ва уларнинг улушига эътибор қаратадиган бўлсак, ўртача республика кўрсаткичидан Тошкент шаҳри, Қашқадарё, Тошкент ва Фарғона вилоятларининг улуши юқори бўлгани ҳолда, қолган барча ҳудудларнинг улуши ўртачадан паст бўлган.

3.4.1-жадвал

Асосий капиталга киритилган инвестициялар миқдори, %

Худудлар	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<i>Жами</i>	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Қорақалпоғистон Республикаси	4,82	3,92	4,98	6,70	6,63	4,72	5,24	10,17	8,77	5,21	2,99	4,96	5,13	8,23	11,12	14,22	7,54	3,91	5,44	4,47	4,04
Андижон	4,93	4,75	4,06	5,96	3,31	4,12	3,49	3,36	3,83	3,55	3,60	4,53	5,08	4,49	4,04	3,99	3,80	4,14	3,79	3,80	4,33
Бухоро	4,19	4,28	6,26	4,59	6,65	8,24	8,36	12,32	12,47	19,50	13,49	11,08	9,99	10,01	9,67	9,28	11,77	16,10	7,74	5,29	5,57
Жиззах	2,34	4,38	4,58	2,48	2,38	2,44	2,38	1,81	2,10	1,84	2,35	2,61	2,98	3,53	2,95	2,64	2,53	2,48	2,90	4,03	6,42
Қашқадарё	16,70	17,56	14,84	16,00	12,91	14,42	18,73	14,80	19,10	17,50	11,02	11,74	12,62	12,19	12,72	13,42	12,80	15,49	13,30	12,49	9,86
Навоий	6,19	7,80	5,86	7,35	5,48	7,24	8,77	7,36	5,23	4,69	11,11	7,62	7,13	5,65	4,69	4,04	5,74	0,06	8,52	9,01	7,94
Наманган	5,63	4,48	3,94	3,91	3,67	3,41	3,50	3,84	3,25	3,82	3,52	3,38	3,33	3,69	4,59	4,72	4,78	4,97	6,57	6,17	5,93
Самарқанд	5,72	4,66	4,19	5,57	5,98	6,43	5,78	5,17	4,22	4,40	6,09	6,38	6,07	6,67	6,38	6,85	6,80	6,08	5,68	5,24	6,65
Сурхондарё	3,72	4,06	3,47	4,37	4,17	5,40	5,23	4,88	3,60	4,08	3,71	3,80	3,71	4,35	3,80	3,92	3,82	4,92	5,83	6,04	4,91
Сирдарё	2,30	1,86	1,83	1,61	2,06	1,72	2,04	1,51	1,61	1,65	2,50	3,15	2,76	2,80	2,63	2,40	2,21	2,26	2,17	3,00	3,55
Тошкент	8,13	8,24	9,36	8,66	9,75	10,66	8,43	8,74	8,66	9,95	9,85	11,67	8,21	10,40	10,62	9,73	7,70	8,23	9,04	10,39	9,40
Фарғона	7,04	8,34	10,27	5,32	4,57	5,13	4,41	4,62	5,07	5,29	5,54	6,42	6,10	6,62	5,67	5,12	4,74	4,09	4,46	4,43	5,60
Хоразм	3,47	3,98	4,52	2,35	4,71	2,00	2,81	2,79	1,93	1,75	2,33	3,04	3,07	4,00	4,16	3,22	2,93	3,02	2,43	2,57	3,30
Тошкент ш.	24,54	21,27	21,22	25,00	27,74	23,44	20,79	18,64	20,17	16,02	21,57	19,62	23,83	17,35	16,94	16,45	21,70	18,81	21,28	21,67	22,17

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган.

Энг паст кўрсаткич Сирдарё вилоятига тўғри келади (2,3 фоиз). Бозор муносабатларининг чуқурлашуви ва иқтисодийни модернизация қилиш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар, қабул қилинган миллий дастурлар туфайли 2020 йилда Тошкент шаҳрининг умумреспублика кўрсаткичидаги улуши 22,17 фоизни ташкил этган, Фарғона, Қашқадарё вилоятларида пасайиш кузатилган (3.4.1-жадвал).

2010 йилга келиб (2005 йилга нисбатан) Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Жиззах, Қашқадарё, Сурхондарё, Тошкент вилоятлари ва Тошкент шаҳрида пасайиш намоён бўлган. 2016 йилда ўртача республика кўрсаткичидан юқори бўлган ҳудудларнинг сони тўрттани ташкил этган. Таҳлил қилинаётган йилларда (2016 йил давомида) Сирдарё вилояти мазкур кўрсаткич бўйича энг охири ўринни банд этиб келган.

Инвестицияларнинг тармоқлар бўйича таркиби. Инвестицияларнинг тармоқлар бўйича таркибида уй-жой қурилиши юқори улушга (умумий инвестиция ҳажмининг 22,3%) эга. Шунингдек, хом нефть ва табиий газ қазиб олишни (15,7%) ўз ичига оладиган тоғ-кон саноати (17,6%), ишлаб чиқариш саноати (14,0%), ташиш ва сақлаш фаолият турида (10,5%) ўзлаштирилган инвестициялар улуши ҳам юқоридир.

Шу билан бирга, ишлаб чиқариш саноатида ўзлаштирилган инвестициялар тузилмасидаги асосий улуш кимё маҳсулотлари ишлаб чиқариш (15,2%), тўқимачилик маҳсулотлари ва кийим ишлаб чиқариш (14,9%), бошқа нометалл минерал маҳсулотлар ишлаб чиқариш (13,7%), озиқ-овқат маҳсулотлари, ичимликлар ва тамаки маҳсулотлари ишлаб чиқариш (13,2%) ва металлургия саноати (10,9%) соҳаларига тўғри келмоқда.

Хорижий инвестицияларнинг тармоқ тузилмасида хом нефть ва табиий газ қазиб олишни (45%) ўз ичига оладиган тоғ-кон саноати 45,4%ни ташкил этди. Шунингдек, хорижий сармоядорлар томонидан ишлаб чиқариш саноати (12,9%), ташиш ва сақлаш (12,9%), электр, газ, буғ билан таъминлаш ва ҳавони кондициялаш (12%), ахборот ва алоқа (7%) ҳамда иқтисодий фаолиятнинг бошқа бир қатор соҳаларига инвестициялар киритилди.

2016 йилда умумий қиймати 5,2 млрд. доллар бўлган 164 та йирик инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш яқунланди. Шу жумладан, «Таллимаржон ИЭСда 450 МВт қувватли иккита буғ-газ турбинаси қуриш», «Ангрен ИЭСда кўмир қунидан фойдаланишга мўлжалланган 150 МВт қувватли энергия блоки қуриш», «Жиззах вилоятидаги цемент заводини кенгайтириш» амалга оширилди.

Шунингдек, «JM Ўзбекистон» акциядорлик жамиятида «Т-250» русумидаги енгил автомобиллар ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, «Мис қуюв заводида янги қуюв печи қуриш», «Мойлисой кони қурилиши», «Индорама Қўқон текстиль» хорижий корхонасида йигирув корхонаси ташкил этиш (IV-босқич), Андижон вилояти Булоқбоши туманидаги «Фантекс» масъулияти чекланган жамиятида йигирув корхонаси ташкил қилиш, «Сирдарё вилоятидаги «Guliston Med Техника» қўшма корхонасида стерил шприцлар ишлаб чиқариш» ва бошқа лойиҳалар шулар жумласидандир.

Аҳоли жон бошига хорижий инвестицияларни жалб этиш кўрсаткичи 2016 йилда 121,8 долларни, жумладан, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар бўйича 79,4 долларни ташкил этиб, бу кўрсаткичлар ривожланаётган мамлакатларда ўртача 129,0 долларни, ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида 160,0 долларни ташкил этмоқда. Ҳудудлар кесимида асосий инвестициялар ҳажми (нефть-газ соҳасидаги лойиҳалар ва йирик инвестиция лойиҳаларини ҳисобга олмаган ҳолда) Тошкент шаҳри, Тошкент ва Андижон вилоятларига (61%дан зиёд) тўғри келмоқда. Энг кичик кўрсаткичлар эса Бухоро (1,4%), Жиззах (1,7%) ва Навоий (1,9%) вилоятларида кузатилмоқда. Сўнгги икки ҳудудда эркин иқтисодий зоналар ташкил этилганига қарамасдан, уларга киритилган инвестициялар пастлигича қолмоқда.

Шу билан бирга, республиканинг 10 та, хусусан, Қоровулбозор, Ғиждувон, Шофиркон, Бойсун, Қизирик, Бахмал, Зафаробод, Миришкор, Сардоба ва Хозарасп туманларида хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар мавжуд эмас. Шунингдек, 2017 йил бошига хорижий инвестициялар иштирокидаги 185 та корхона фаолият кўрсатмаётган бўлиб, шундан 183 таси ҳудудлар бўйсинувидаги, жумладан, Тошкент шаҳри (61), Тошкент (59), Самарқанд (17), Наманган (11), Бухоро (5) ва Жиззах (5) вилоятларига тегишли корхоналардир³.

³ Ўзбекистон иқтисодиёти. Ахборот-таҳлилий бюллетень. 2016 йил январь-декабрь. Иқтисодий тадқиқотлар маркази. – Т.: 2017.